

ПРАВО ОСОБИ НА ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ У ВИПАДКУ САМООБМОВИ

Мазур М.Р.,

*асистент кафедри кримінального
процесу та криміналістики
Львівського національного університету
імені Івана Франка,
кандидат юридичних наук*

Складовим елементом побудови в Україні правової демократичної держави є відображення на рівні закону надійного захисту прав людини і громадянина, відповідальності держави та її органів перед громадянами. Гарантією виконання відповідного обов'язку держави є ст. 56 Конституції України¹, де закріплене право кожного на відшкодування за рахунок держави матеріальної та моральної шкоди, заподіяної незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, їхніх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень. Цим конституційним положенням держава взяла на себе обов'язок відновлювати порушені права особи, у тому числі і шляхом відшкодування завданої їй шкоди незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду.

Слід зазначити, що питанням відшкодування шкоди в літературі приділялась значна увага. Зокрема, відповідній проблематиці присвячені праці В.Т. Нора, О.В. Капліної, І.С. Ніжинської, М.Є. Шумила, та ін. Однак, низка питань досі залишаються недостатньо дослідженими та потребують як подальшого наукового аналізу, так і законодавчого регулювання. Зокрема, це стосується проблеми відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду при самообмові особи.

Самообмова визначається як свідомо неправдиві показання підозрюваного, обвинуваченого, в яких він зізнається у вчиненні кримінального правопорушення, якого насправді не вчиняв. Іншими словами, йдеться про неправдиве визнання вини.

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>

Законодавством передбачені правові наслідки за давання таких показань. Зокрема, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р.¹, містить схоже до ст. 3 Протоколу № 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року² положення: «Коли будь-яку особу остаточним рішенням було засуджено за кримінальний злочин, і коли винесений їй вирок був згодом скасований або їй було даровано помилування на тій підставі, що якась нова чи нововиявлена обставина незаперечно доводить наявність судової помилки, то ця особа, яка зазнала покарання у результаті такого засудження, одержує компенсацію згідно зі законом, коли не буде доведено, що зазначена невідома обставина не була свого часу виявлена виключно або частково з її вини» (ч. 6 ст. 14).

Відповідно до ч. 4 ст. 1176 ЦК України³, фізична особа, яка у процесі досудового розслідування або судового провадження шляхом самообмови перешкоджала з'ясуванню істини і цим сприяла незаконному засудженню, незаконному притягненню до кримінальної відповідальності, незаконному застосуванню запобіжного заходу, незаконному затриманню, незаконному накладенню адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, не має права на відшкодування шкоди.

На практиці, є непоодинокими випадки відмови у задоволенні позову про відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду. Так, 10 березня 2015 року Апеляційний суд Одеської області, скасовуючи рішення суду першої інстанції вказав, що «ОСОБА_2 шляхом самообмови перешкоджала з'ясуванню істини у кримінальній справі, а тому відповідно до положень частини 4 ст. 1176 ЦК України, не має права на відшкодування шкоди»⁴. Вирішуючи це питання, суд не взяв до уваги ту обставину, що кримінальне провадження стосовно підозрюваної ОСОБА_2

¹ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_043

² Протокол N 7 від 22.11.1984 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_804

³ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi_bin/laws/main.cgi?nreg=435-15

⁴ Архів Апеляційного суду Одеської області за 2015 р. [Електронний ресурс] // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43090911>

було закрито прокуратурою за реабілітуючою підставою, а позивач неправомірно перебував під вартою 2 роки 6 місяців 2 дні, за злочин який не вчиняв. Крім того, ОСОБА_2 вказувала на застосування щодо неї насильства, але це теж не було взято до уваги.

З такою категоричністю законодавця у ч. 4 ст. 1176 ЦК України і наслідками застосування цієї норми на практиці, важко погодитися. Давати показання і відповідати на питання – це право, а не обов'язок підозрюваного і обвинуваченого, тому вони є вільними в прийнятті рішення про те, чи давати їм показання і які саме, змінювати їх згодом, а також визнавати себе винними у вчиненні кримінального правопорушення або заперечувати свою вину. Саме це зобов'язує посадових осіб, які здійснюють провадження у кримінальній справі, особливо критично і виважено перевіряти та оцінювати їх показання шляхом аналізу їх змісту, співставлення з іншими доказами, що є в справі, проведення слідчих дій тощо.

Як свідчать матеріали слідчої та судової практики, самообмова - визнання особою своєї вини у кримінальному провадженні, найчастіше пов'язана із застосуванням до особи під час досудового розслідування насильства, погроз та інших незаконних заходів як психологічного, так і фізичного впливу¹.

Науковці неодноразово наголошували на тому, що необхідно аналізувати та враховувати причини, які спонукали особу до самообмови. У випадках застосування до громадянина погроз та інших незаконних засобів, або якщо самообмова покладена в основу вироку без належної перевірки обставин справи - шкода повинна підлягати відшкодуванню².

Так, до прикладу, ще в Постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 23 грудня 1988 р. № 15 «Про деякі питання застосування у судовій практиці Указу Президії Верховної Ради СРСР від 18 травня 1981 р. «Про відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями державних і громадських організацій, а також посадових осіб при виконанні ними службових обов'язків» у п. 4 було зазначено, що самообмова, яка стала наслідком застосування до громадянина насильства, погроз чи інших незаконних заходів, не перешкоджає відшкодуванню

¹ Наумова А. О. Право на реабілітацію в ситуації примусової самообмови / А. О. Наумова // Часопис Академії адвокатури України. - 2015. - Т. 8, № 2. - С. 87-92. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaa_u_2015_8_2_16

² Палюк В. П. Правове врегулювання відшкодування моральної (немайнової) шкоди : автореф. дис.... канд. юрид. наук : спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / В. П. Палюк. – Х., 2000. – 24 с.

шкоди. При цьому факт насильства, погроз та інших незаконних заходів має бути встановлений слідчими органами, прокурором чи судом.

Знаковою, з точки зору досліджуваної проблеми, є справа «Нечипорук і Йонкало проти України» (2011). У травні 2005 року вироком Хмельницького міського суду Іван Нечипорук був виправданий. Суд, зокрема, послався на недопустимість використання доказів, отриманих внаслідок тортур. Як свідчили матеріали справи, «у районному відділі міліції чоловіка катували електричним струмом, били, підвішували на кайданках, змушуючи зізнатися у скоєнні тяжкого злочину. Після цього Нечипорук написав свою заяву про явку з повинною». Але невдовзі виправдувальний вирок був скасований. Після кількох кіл судових розглядів рішенням апеляційного суду Тернопільської області чоловік був остаточно засуджений до 15 років позбавлення волі. «Правильність» засудження підтвердив і Верховний Суд України. Іванові Нечипоруку знадобилося ще вісім років для того, щоб довести свою невинуватість. Після завершення національних судових процедур він звернувся до ЄСПЛ, який 21 квітня 2011 року встановив 14 порушень положень Європейської конвенції з прав людини. Було встановлено, що Нечипорука катували, а його затримання та тримання під вартою порушувало Конвенцію у багатьох аспектах. До того ж, він був засуджений внаслідок несправедливого судового розгляду¹.

Ще одним доказом, який вказує на необхідність досліджувати причини, які спонукали особу до самообмови є позиція Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у справі № 6-11017 св 15².

Так, колегія суддів ВССУ, скасовуючи рішення суду апеляційної інстанції, зазначила наступне: «... апеляційний суд, говорячи про самообмову, зазначив лише про наявність явки з повинною, не дав належної правової оцінки доказам, що є у справі, доводам позивача про те, що під тиском він зізнався у вчиненні злочину, коли його допитували без адвоката, підтвердивши такий тиск під час інших допитів та вчиненні процесуальних дій у присутності адвоката».

В своїй ухвалі Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ зазначив, що аналіз ч. 4 ст. 1176 ЦК

¹ Незаконно засуджені – на волі. Чому на їх виправдання знадобилися роки. [Електронний ресурс] // <https://helsinki.org.ua/articles/nezakonno-zasudzheni-na-voli-chomu-na-jih-vypravdannya-znadobylysyia-roky>

² Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ 2015 р. [Електронний ресурс] // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/52311981>

України свідчить про те, що під самообмовою слід розуміти завідомо неправдиві показання підозрюваного, обвинуваченого, дані з метою переконати органи досудового розслідування і суд в тому, що саме ним здійснено злочин, який він у дійсності не вчиняв. Отже, суди мають враховувати причини, які спонукали особу до самообмови, оскільки у статті фактично йдеться про умисел на самообмову. Проте самообмова, яка стала наслідком застосування до громадянина насильства, погроз чи інших незаконних заходів, не перешкоджає відшкодуванню шкоди. При цьому факт насильства, погроз та інших незаконних заходів має бути встановлений слідчими органами, прокурором чи судом.

Підводячи підсумок вище написаному, хочеться ще раз наголосити на тому, що у випадку, коли самообмова вчинена через страх насильства над собою чи рідними, або коли таке насильство мало місце, чи мали місце різного роду погрози тощо, особі не має бути відмовлено управі на відшкодування шкоди, яке є гарантоване їй Конституцією України. Також це правило повинне поширюватись і на випадки добросовісної омані особи при самообмові (наприклад, особа вважає, що причиною смерті людини є нанесений нею удар, слідчий на підставі цього зізнання притягає її до відповідальності за умисне вбивство, а згодом при проведенні експертизи встановлюється, що причиною смерті людини було тяжке алкогольне отруєння).